

СТАН ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ГІРСЬКИХ РАЙОНІВ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Колодійчук І.А.
Герзанич В.М.
Мартинюк М.В.

Сільське господарство завжди займало одне з провідних місць в економіці України. Однак у процесі здійснення сучасних аграрних перетворень в Україні допущена низка прорахунків. Наслідком цього стали занепад сільського господарства, безробіття і бідність селян, руйнація підприємств і закладів соціальної сфери села. У зв'язку з цим однією з найважливіших проблем вітчизняної економіки стала проблема опрацювання механізму відродження сільського господарства. Зокрема, потребує чіткого визначення оцінка соціально-економічного стану сільського господарства гірських територій з метою обґрунтування шляхів його зміцнення і подальшого розвитку. Проаналізовано стан виробництва продукції рослинництва і тваринництва гірських районів Івано-Франківської області. Розглядаються особливості розвитку агроформувань та зайнятості сільського населення. Визначено основні проблеми землезабезпечення гірських районів. Обґрунтовано шляхи подальшого розвитку сільського господарства означеної території.

Ключові слова: сільськогосподарське виробництво, гірські райони, рослинництво, тваринництво, зайнятість, екологія, земельні ресурси, сільськогосподарські підприємства.

ВСТУП

Існуюча в аграрній економіці України ситуація негативно впливає на стан сільськогосподарського виробництва і об'єктивно вимагає розробки заходів щодо його зміцнення. Зростання актуальності дослідження проблеми зумовлене об'єктивною необхідністю підвищення ефективності функціонування агроформувань, використання сільськогосподарських угідь, родючості ґрунтів. Основні проблеми розвитку сільського господарства в Україні - «старіння» населення внаслідок міграції молоді до міста, низька загальна культура (проживання і виробництва), відсутність соціальної інфраструктури, неефективність сільськогосподарської праці, низький рівень доходів сільського населення, низький рівень його зайнятості, зношеність засобів виробництва, відсутність ринку землі і виробничої інфраструктури, низький рівень використання місцевих ресурсів, роздрібненість виробництва [1, с.70] – особливо гостро проявляються у гірських регіонах. В такій ситуації важливо об'єктивно і всебічно проаналізувати наявні проблеми сільського господарства гірських територій, виявити шляхи і можливості виходу з кризи.

Дослідженню проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва вітчизняні вчені-економісти приділяють значну увагу, що

відображено в наукових працях таких авторів, як В. Андрійчук, Ю. Губені, В. Юрчишин, П. Борщевський, С. Онисько, О. Онищенко, В. Месель-Веселяк, П. Березівський, Л. Попова та ін.

Проте результати опрацювання їхнього наукового доробку показують, що на сьогодні досі не вирішені методологічні й практичні питання, пов'язані з окремими аспектами сільськогосподарського виробництва. Зокрема, потребує чіткого визначення оцінка соціально-економічного стану сільського господарства гірських територій з метою обґрунтування шляхів його зміцнення і подальшого розвитку.

Мета статті – здійснення аналізу соціально-економічного стану сільського господарства гірських районів Івано-Франківської області та визначення основних напрямів його подальшого розвитку.

В процесі здійснення дослідження використано матеріали офіційних видань статистичних органів країни на різних рівнях, застосовано комплекс різних методів наукового дослідження, зокрема монографічного, економіко-статистичного, абстрактно-логічного.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стан виробництва продукції рослинництва Загальна посівна площа сільськогосподарських культур у всіх категоріях господарств гірських районів Івано-Франківської області у 2009 році займала 117,732 тис. га, що на 6,2 тис. га більше порівняно з попереднім роком (на 9,3% менше порівняно з 2000 роком).

У структурі посівних площ гірських територій провідні позиції належали групам зернових і

Колодійчук Ірина Анатоліївна, к.е.н., с.н.с., Інститут регіональних досліджень НАН України

Герзанич Віталій Михайлович, викладач кафедри економічної теорії ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Мартинюк Мар'яна Василівна, студентка, Національний університет "Львівська політехніка"

кормових культур. Цукровий буряк культивується лише у Коломийському районі, льон-довгунець – у Коломийському і Богородчанському районах. У складі групи овоче-баштанних культур провідні позиції займає картопля (20,2 % в середньому за період 2000-2009 рр.), частка овочів є незначною. Високою є питома вага посівів кормових культур (40,8% в середньому за аналізований період).

На жаль, суттєво скоротились посівні площі льону-довгунця. У 2009 р. його вирощували лише на 58 га, що становить 3,5% площі посівів 2000 року. Проте відомо, що льон є високорентабельним. Ринкова вартість його товарного насіння становить $\approx$ 1300 грн./т, тоді як витрати на вирощування є відносно невеликими. Ринок льону на сьогодні ще далеко не заповнений. Його головними споживачами є міжнародні трейдери.

Гірським територіям притаманні несприятливі погодні періоди, що суттєво впливає на урожайність сільськогосподарських культур. Аналізуючи урожайність основних сільськогосподарських культур слід відмітити, що найнижчою вона була у 2001 та 2008 рр. через несприятливі кліматичні умови. Якщо ж розглядати кожну культуру окремо, то впродовж 2000-2009 рр. найвищою урожайність зернових культур була у Коломийському і Косівському районах, картоплі – у Косівському, овочів – у Долинському районі.

Високу ефективність сільськогосподарських культур забезпечує раціональне використання добрив з оптимальним співвідношенням у них поживних речовин. Обсяги внесення мінеральних та органічних добрив під урожай аграрних культур у сільськогосподарських підприємствах гірських районів не відповідають вимогам землеробства, отже, не забезпечується потреба аграрних культур у поживних речовинах. Так, загальна кількість внесених під сільгоспкультури мінеральних добрив впродовж 2000-2009 рр. зменшувалась, за винятком двох останніх років. Що стосується органічних добрив, то за аналізований проміжок часу відмічалось поступове скорочення обсягів їх використання, а у 2009 р. їх розмір досяг критичного рівня (6,7% проти 2000 р. і лише 4,4% у порівнянні з 1990 р.).

Виробництво більшості видів сільськогосподарської продукції з розрахунку на одну особу в досліджуваних районах є меншим порівняно з середніми показниками в області.

Тенденції виробництва основних видів аграрної продукції позначились на обсягах та структурі реалізації продукції. Зменшилися обсяги реалізації цукрових буряків, м'яса і молока.

У гірських районах спостерігається позитивна тенденція щодо нарощування виробництва у всіх категоріях господарств зернових культур. Проте урожайність зернових у гірських районах є значно нижчою за її середньообласне значення.

Виробництво картоплі, порівняно з іншими сільськогосподарськими культурами, характеризується відносно великою стабільністю розвитку. Посівні площі розширились на 2,7 %. Обсяги виробництва картоплі повністю забезпечують потреби внутрішнього ринку і дозволяють значну її кількість використовувати для кормових цілей. Більше того, є значні перспективи щодо збільшення її виробництва, навіть не розширюючи посівної площі. Це дозволить значно збільшити виробництво молока, м'яса яловичини, м'ясної і беконної свинини. При цьому слід наголосити, що картопля як дуже трудо- та енергомістка культура вимагає впровадження нових індустриальних технологій її вирощування. Вона дуже добре реагує на внесення органічних добрив, тому слід розпочати розвиток вермикультури і виробництва біогумусу.

Протягом досліджуваного періоду площі овочевих культур у всіх категоріях господарств стабілізувались. Виробництву овочів притаманне розширене відтворення. Негативною тенденцією є різкий спад виробництва цукрових буряків і льону, особливо з огляду на те, що вони формували основну частину загальнообласних обсягів цієї продукції.

Галузева структура рослинництва потребує удосконалення державного регулювання агропродовольчого ринку; збільшення обсягів державної підтримки виробництва окремих видів продукції з урахуванням вимог СОТ; удосконалення міжгосподарських відносин; прискореного розвитку тваринництва, передусім молочного й м'ясного скотарства; збалансованого розвитку особистих селянських господарств.

Стан виробництва продукції тваринництва У галузевій структурі тваринництва гірських районів основну роль відіграють скотарство, свинарство та вівчарство (табл.1).

Скотарство є провідною галуззю і має молочно-м'ясну спеціалізацію. Поголів'я ВРХ протягом 2000-2009 рр. у всіх категоріях господарств досліджуваної території скоротилося.

Найбільшого скорочення зазнали агроформування Рожнятівського району. Протягом аналізованого періоду також зменшилась кількість поголів'я свиней, овець і кіз майже по всіх районах.

Таблиця 1 Поголів'я худоби (тис. гол.) та питома вага (%) гірських районів у загальних показниках по Івано-Франківській області за період 2000-2009 рр.

Показники	Івано-Франківська область	Гірські райони Облaсті	Питома вага гірських районів у загальному поголів'ї області
ВРХ	240,4	154,9	64,4
Свині	171,1	70,4	41,2
Вівці та кози	26,4	24,3	92,1

Ситуація, що склалася у тваринництві, зумовлена збитковістю основних видів тваринницької продукції, насамперед через несприятливу цінову ситуацію на ринку та відсутність ефективного механізму підтримки галузі.

Обов'язковою умовою нарощування чисельності поголів'я усіх видів худоби та обсягів виробництва продукції є розширення напрямів і збільшення розмірів державної підтримки тваринництва, а також залучення на ці цілі кредитів, інвестицій та коштів місцевих бюджетів. Прискорений розвиток галузі тваринництва, як споживача кормових культур і постачальника органічних добрив, необхідний для удосконалення галузевої структури виробництва у рослинництві. Якщо галузь скотарства занепадатиме й надалі, відбудеться процес консервування існуючої структури посівних площ, подальший спад питомої ваги кормових культур.

Ціни на продукцію тваринництва, особливо оптові, досі залишаються невиправдано низькими – і порівняно зі світовими, і порівняно з видатками виробників. Останніх вони навіть не забезпечують

можливістю розширеного відтворення. Вкладання в інновації, селекцію, поліпшення кормовиробництва є не можливим. Дефіцит фінансового забезпечення унеможливує організацію переробки сировини на місцях, більшість агроформувань змушені віддавати за безцінь м'ясо живою масою, а молоко - у сирому вигляді.

Особливості розвитку агроформувань Селянський уклад (господарства населення) посідає особливе місце серед форм господарювання у гірських районах: тут зосереджена найбільша кількість зайнятих в аграрному секторі; його об'єктам належить 81,5 % усіх посівних площ досліджуваної території; у ньому виробляється основна частина продукції сільського господарства (понад 90 %); тут переважає ручна праця, що не вимагає значних затрат на купівлю техніки і пального.

Малі форми агрогосподарювання мають переваги для забезпечення сталого розвитку регіону: їм притаманний вагомий потенціал виживання; значною є їх соціальна спрямованість; вони менш екологодеструктивні.

Таблиця 2 Частка господарств населення у виробництві сільськогосподарських культур у гірських районах Івано-Франківської області

Показник	Роки:										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Частка господарств населення у виробництві, % :											
Зернових культур	56,5	69	69,9	73,5	71,4	72,9	75,4	75,5	69,6	69,2	
Цукрових буряків	25,6	38,4	54,9	29,6	23,7	38,5	29,8	14,9	80,8	100	
Картоплі	99,5	99,4	99,6	99,6	99,5	99,8	99,8	99,8	99,8	99,3	
Овочів	90,7	92,3	89,8	88	88,2	87,8	87,4	85,3	83,8	84	

Однак вважати їх перспективною формою господарювання не можна. Не маючи технічних засобів, вони розвиваються за рахунок самоексплуатації селянства, витрачаючи в розрахунку на 1 га за рік до тисячі людино-годин і ще стільки ж на утримання однієї корови. Як свідчить аналіз, в господарствах населення очікується помірне нарощування валової сільськогосподарської продукції.

Сільськогосподарські підприємства гірських територій різко зменшили виробництво продукції сільського господарства, їх питома вага у виробництві валової продукції регіону на сьогоднішній день становить 8,0%.

Параметри фермерських господарств залишаються дрібними. Вони виробляють $\approx 0,1\%$ від загального обсягу валової продукції сільського господарства регіону.

Зайнятість сільського населення У сільському господарстві гірських територій соціально-економічна структура зайнятості характеризується завищеною кількістю осіб, зайнятих (часто вимушено) недостатньо продуктивною працею в особистих селянських господарствах. Очевидна ірраціональність облікування великого обсягу зайнятості у цій

категорії господарств зумовлена балансуванням між зайнятістю і відкритим безробіттям.

Основна частина працездатних селян не мають стабільного місця роботи та надійних джерел доходів. Зберігається значне приховане безробіття, а переважна більшість зайнятих в особистих селянських господарствах не вважають себе працевлаштованими.

Сукупні ресурси сільських сімей більш як на 1/3 формуються за рахунок грошових і натуральних надходжень від власного господарства; на оплату праці припадає лише близько $\frac{1}{4}$ цих ресурсів. Середньодушові сукупні витрати 85% сільських жителів не досягають прожиткового мінімуму [2, с. 12-28].

Порівняно з 1990 р. обсяги будівництва житла залишаються меншими у 3 рази, об'єктів соціального призначення у 20-35 разів. Законодавчі норми про державну підтримку соціальної інфраструктури села не виконуються.

Сегмент сільськогосподарської і сільської зайнятості практично випав зі сфери регулюючого впливу держави. В свою чергу, кожна друга особа в селі зайнята у неформальному секторі.

Перейти до стабільного економічного зростання можливо за збільшення інвестицій у сільське господарство досліджуваної території,

покращення її інвестиційно-інноваційного забезпечення.

Екологічний стан Сільське господарство справляє активний екологодеструктивний вплив на значну частину досліджуваної території. Відсутність інфраструктури науково-методичного та матеріально-технічного обслуговування численних малоземельних товаровиробників спричиняє погіршення фітосанітарної ситуації в агроценозах – поширення і зростання шкочинності шкідників, бур'янів, зниження продуктивності угідь, ерозію, дегуміфікацію ґрунтів. Спостерігається дуже слабке відновлення агротехнічних і землоохоронних заходів.

Агроландшафти антропогенно переобтяжені. Значні площі сільськогосподарських угідь – надмірно кислі, перезволожені та заболочені землі, забруднені різноманітними інгредієнтами, зокрема високотоксичними. Вміст гумусу орних земель за два десятиріччя зменшився на 10,7 пункти. Ґрунтовий покрив продовжує деградувати у зв'язку з невизначеністю у співвідношенні між сільськогосподарськими угіддями, незбалансованістю біохімічних речовин і енергії в агроландшафтах.

Гірські території найбільш уражені зсувами, селєвими та ерозійними процесами. Зростаюча площа еродованих земель у досліджуваних районах зумовлена у великій мірі інтенсивною вирубкою лісів, безсистемним випасанням худоби на схилах, невиконанням елементарних протиерозійних заходів. Земельні площі, що обробляються, використовуються екстенсивно, оскільки вноситься недостатня кількість органічних і мінеральних добрив, зовсім не проводиться корінне поліпшення лук і пасовищ, припинилося меліоративне поліпшення земель тощо. В останні роки значно скоротилися обсяги внесення у ґрунт органічних добрив.

В свою чергу, агрогосподарства гірських територій не спроможні здійснювати землоохоронні заходи за рахунок власних коштів. Держава ж різко скоротила асигнування на ці цілі, зокрема на охорону та раціоналізацію використання земельних ресурсів у 5 разів. У Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р. відсутня підтримка екологічних програм і заходів.

Землезабезпечення гірських районів Нижча якість ґрунтів і зумовлена нею нижча потенційна родючість спричинюють менш сприятливі умови для сільськогосподарського виробництва, загострюють проблему землезабезпечення. Так, у Верховинському районі на одного жителя припадає всього 0,03 га ріллі, що у 9 разів менше, ніж по області. І ця рілля розміщена, як правило, на кам'янистих крутосхилах. Загалом у гірських районах припадає на одного мешканця 0,22 га ріллі, що за нормативами Міжнародної комісії з продовольства ФАО ООН оцінюється як недостатній.

Площа сільськогосподарських угідь означеної території на початок 2010 р. складала 277,7 тис. га, що становить 44% сільгоспугідь Івано-Франківської області. З них: рілля – 124,2 тис. га (19,7%), пасовища – 76 тис. га (12%), сіножаті – 63 тис. га (≈10%).

Основну частину земельних угідь гірських районів становлять сіножаті та пасовища. Їх частка в загальній площі сільськогосподарських угідь означеної території становить 50%. Ще 5% сільгоспугідь знаходиться під багаторічними насадженнями.

Ефективність використання сільськогосподарських угідь, їх продуктивність залишається низькою. Передусім це стосується дрібних ділянок природних кормових угідь, занедбаних ділянок багаторічних насаджень. Здебільшого згадані сільськогосподарські угіддя використовуються безсистемно, культуртехнічні роботи на них не проводяться.

Стагнаційні процеси в аграрній сфері відобразились на масштабах залучення земельних ресурсів у продуктивний господарський оборот. Впродовж 2001-2009 рр. частка посівних площ усіх категорій господарств у земельному фонді означеної території стабільно зменшувалась, за винятком останніх двох років. Різкого скорочення зазнали посівні площі сільськогосподарських підприємств.

Посівна площа сільськогосподарських культур у 2009 році в усіх категоріях господарств становила 13,4% від земельного фонду досліджуваної території та 42,4% від площі її сільськогосподарських угідь. Рівень використання ріллі в усіх категоріях господарств у 2009 році становив 94,8%.

Найбільшу частку у земельному фонді району займали посівні площі, розміщені в Коломийському, Богородчанському, Надвірнянському районах – відповідно 42,2, 20,8 та 14%. У Рожнятівському, Долинському та м. Болехові частка посівних площ у земельному фонді займала не більше 10%. У Верховинському районі цей показник є найменшим (0,7%).

Найвища питома вага посівних площ у сільськогосподарських угіддях означеної території у 2009 році була в Коломийському і Богородчанському районах, найнижча – у Верховинському районі.

Відсутність комплексності у веденні сільськогосподарського виробництва, дефіцит обігових коштів зумовили значне скорочення робіт, пов'язаних з відновленням і охороною земельних ресурсів. Більшість господарств припинили активну природоохоронну діяльність через відсутність фінансових та матеріально-технічних ресурсів, або ж - через відсутність мотивації. Це, зокрема, спричинило зменшення урожайності окремих сільськогосподарських культур, зміну традиційної спеціалізації. У підсумку, зросли частки посівних площ під зерновими культурами, скоротились площі під цукровими буряками, припинилось вирощування льону. Адже процес вирощування зернових не потребує застосування чималої кількості агротехнічних й агрохімічних заходів, які потрібні при вирощуванні того ж льону.

Шляхи розвитку сільськогосподарського виробництва В основі розвитку сільського господарства гірських районів Івано-Франківської області ми вбачаємо ряд напрямів та ініціатив.

У напрямку забезпечення ефективної зайнятості у сільському господарстві та диверсифікації діяльності:

- переорієнтувати частину господарюючих суб'єктів на виробництво екологічно чистої продукції;

- розширити спеціалізацію за рахунок культивування цінних видів лікарських рослин (рідкісних і зникаючих видів), грибів; догляду за екзотичними тваринами;

- продукувати важливі суспільні послуги з підтримання ландшафтного, рекреаційного, туристичного, культурно-історичного та природно-заповідного потенціалу сільських територій;

- розвивати підсобні промисли.

У напрямку налагодження виробництва органічної продукції:

- провести ґрунтові агрохімічні дослідження з метою встановлення еколого-токсикологічного рівня локальних природних ресурсів;

- орієнтувати суб'єкти господарювання на органічне землеробство; практика європейських країн довела, що найефективніше у виробництві органічної продукції працюють малі і середні фермерські господарства із розміром угідь до 30 га;

- забезпечити фінансову й інституційну підтримку запровадження органічного землеробства (пільги й дотації, агрономічне обстеження земель, підготовка кадрів, формування відповідної матеріально-технічної бази, заходи з будівництва переробних підприємств, формування ринків збуту, реалізації та захисту недобросовісної конкуренції, сертифікація та маркування продукції аграрного сектору).

У напрямку удосконалення державної системи фінансової підтримки сільського господарства:

- забезпечити цільове фінансування становлення й розвитку органічного землеробства в регіоні (надання державної підтримки в період конверсії і постконверсійний період; передбачити компенсацію витрат на проведення сертифікації, аналізів, контролю; сприяння просуванню органічної продукції на ринки); запровадити процедури і критерії сертифікації органічної продукції.

У напрямку залучення сільськогосподарських угідь до системи охорони природи і культурної спадщини:

- ідентифікувати території, що охороняються, в межах агроландшафтів, за прикладом європейської схеми «Natura 2000»;

- включати агроландшафти в екологічну мережу через створення буферних зон на межах і посеред полів, екологічних коридорів й інших елементів зв'язку з зонами спеціального режиму охорони біорізноманіття;

- створити полезахисні лісові смуги, формувати культурні пасовища і сінокоси, які є

елементами ландшафтного землеробства, екологічного каркасу;

- виокремити в агросистемах території високої природної цінності.

Орієнтація сільського господарства на реалізацію у своїй діяльності суспільних інтересів:

- запровадити адміністративні та економічні важелі, які б попереджували екологодеструктивні процеси внаслідок ведення сільського господарства, особливо щодо дотримання сівозмін, оптимальної структури угідь, агротехніки, ведення тваринництва;

- застосовувати штрафні санкції до порушників раціональної структури посівів, землевласників і землекористувачів, які допускають забур'янення, захаращення і здичавіння агроландшафту;

- стимулювати сільгоспвиробників до залуження, створення культурних пасовищ і заліснення деградованих і малопродуктивних земель.

У напрямку підвищення ефективності використання земельних ресурсів:

- провести консервацію деградованих, малопродуктивних та техногенно-забруднених земель.

- запровадити еталонні заповідники особливо цінних ґрунтів;

- припинити вилучення особливо цінних земель, зокрема, сільськогосподарського призначення, для несільськогосподарських потреб;

- розробити спеціальні тематичні мапи й атласи стану земель та їх використання.

ВИСНОВКИ

Запровадження пропонує заходів дозволить:

- забезпечити інвестиційно-привабливе середовище для залучення коштів у сільське господарство;

- розв'язати соціальні проблеми (створення нових робочих місць й отримання додаткових джерел доходів, підвищення культури життєдіяльності);

- підвищити рівень культури землекористування, забезпечити сприятливі умови для сталого землекористування (зведення до мінімуму ерозійних процесів, створення стійкої агроекологічної системи нарощування біоресурсного потенціалу земель);

- забезпечити досягнення техногенно-екологічної безпеки життєдіяльності людини відповідно до екологічно допустимих рівнів використання земель;

- підвищити економічну ефективність використання природно-ресурсного потенціалу земель.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кириленко І.Г. Напрями підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробництва / І.Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2005. - № 11. – С. 70.

2. Черевко Г.В. Перспективи і проблеми інтеграції України у Європейський Союз / Г.В. Черевко // Перспективи кооперації в АПК України в умовах інтеграції в Європейський Союз: матеріали Міжн. наук.-практ. конф., 15-16 вер. 2005 р. – Львів: ЛДАУ, 2005. – С. 12-29.
3. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2009 рік / Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2010.